

9-51

ԱՐԲԵԼ ՏԵՐ-ՈՌԻԲԻՆԵԱՆ

Գաբրիել

ԼԵՒՈՆ ՇԱՆԹ, ՆՐԱ ԵՐԿԵՐՆ
ԵՒ
„ՀԻՆ ԱՍՏՈՒԱԾՆԵՐ“
ԴՐԱՄԱՆ

ԼԵՒՈՆ ՇԱՆԹ (Աղբրուսեան)

Թ Ի Ֆ Լ Ի Ձ

Էլեկտրագ. օր. Ն. Աղանեանի, Պոլից. 7.

1913

891.99.092

Շ-305

ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Լ. ՀԱՆԹԻ ՄԱՍԻՆ,

Լոյս տեսած մինչև 1913 թ. ապրիլի 18-ը.

1) Գ. Էդրիեան—«Հին Աստուածներ» Շանթի, Էջմիածին, 1913 թ. գինը 15 կոպ.

2) Գ. Տէր-Պողոսեան—Ստեփաննոս Պատմիչը և Շանթի «Հին Աստուածները». 1913 թ. Շուշի.

3) «Հորիզոն» թերթի 1913 թ. հետևեալ №№ կան յօդուածներ, նուիրված Շանթին և նրա երկերին. 22, 28, 29, 38, 40, 47, 55, 56, 59, 60, 61. Զամալեանի յօդուածները՝ №№ 26, 30, 32, 52. Ա. Դադարեանի՝ 13, 15, 20, 43. Աղբալեանի՝ 27, 44.

4) «Մշակ»-ի 1913 թ. հետևեալ №№ 10, 11, 12 (Սուրխաթեան) 13, 15, 16 (Քալանթար) 27, 28, 29 (Ստ. Մալխասեանց) 32, 39 (տիկ. Ֆ. Վարդանեան) 41, 49, 53, 68...

5) «Բազուի Զայն» 1913 թ. №№ 36, 46, 47, 48, 49, 50...

6) «Հովիտ»-ի 1913 թ. №№ 4, 5, 10, 11, 12, 13.

7) «Бакы» 1913 թ. №№ 36, 59...

8) «Յուշարար» 1913 թ. № 4.

9) «Նոր Հոսանք» 1913 թ. № 1.

Գաւառական և արտասահմանեան հայ մամուլի Շանթի երկերին նուիրած հատուածները չկարողացանք ժողովել՝ ժամանակի սղութեան պատճառով:

Լ. ՇԱՆԹԻ և մասնաւորապէս «Հին ԱՍՏՈՒԱԾՆԵՐԻ» մասին մինչև Զատիկ տեղի ունեցած հրապարակային հաւաքոյթները և ներկայացումները:

Թիֆլիսում—Արմենեանի դերասանական խումբը 6 անգամ ներկայացրել է «Հին Աստուածները» (14 յունվարի—14 փետրվարի). 3 անգամ՝ Բազուի Զարիֆեանի խումբը.—9 անգամ:

Բազվում—Զարիֆեանի դեր. խումբը՝ 5 անգամ, Արմենեանիները՝ 2.—7 անգամ:

Զարիֆեանի խումբը «Հին Աստուածները» ներ-

Լեւոն Շանթ (Սեդրոսեան)

250

891.99.092

Ե-30s

1-2

104 OCT 2010

...
...
...
...
...

ՅԱՌԱՀԱՐԱՆԻ ՏԵՂ

Այն չը սեանած հեռաբերությունը, որ առաջացել է Լ. Շանքի «Հին Ասուածներ» դրաման հայ մատուցականության զանազան խաւերի մեջ, մի վերին աստիճանի բնորոշ երեւոյթ է, որ անցուց կապ ունի մեր հասարակական տրամադրութեան փոփոխութեան հետ: Ի հարկէ պատահական բան չէ այն, որ ոչ միայն մեր մատուցականներում, Թիֆլիսում, Բագուում, Կ. Պոլսում, այլ և գաւառական հաղաքներում տեղի ունեցան կենդանի գոյցներ և վիճաբանութիւններ այդ պիտի հարեան և նշանակութեան մասին: Արդեւ (մի ընդարձակ բնադասական գրականութիւն է ստեղծել, որ փորձում է բացատրել «Հին ասուածների» առաւելութիւններն ու քերութիւնները և ցոյց տալ նրա տեղը մեր և մասամբ էլ համաշխարհային գրական կեանքի մէջ) Այդ տեսակ փորձերից է և ներկայ աշխատութիւնը, որ պատկանում է սկսնակ գրչին և՛ յաւակնութիւն չունենալով խնդրի բազմակողմանի ուսումնասիրութիւնն ու բոլոր վիճելի հարցերի բնութիւնը ներկայացնելու, ձգտում է մի ամփոփ գաղափար տալ Շանքի գրական գործունեութեան մասին՝ ընդհանրապէս և «Հին Ասուածների» մասին՝ առաւելապէս: Կրանք, որոնք առհասարակ քիչ են ծանօթ մեր բանաստեղծի երկերի հետ, այստեղ կը զտենք նրա ստեղծագործութեան զարգացման գրեթէ

4862-2010

ամբողջական պատկերացումը: Ուղղունելով նախկին ա-
շակերտին այս առաջին ֆայլը ֆննդատեսության աս-
պարեզում՝ ես յոյս ունիմ, որ եւ բնօրէնողների կողմ-
ից այս շարադրութիւնը կարժանանայ ֆաշալերութեան
եւ ջեմագին խախտուսակի:

ՍՏ. ԼիՍիՅեԱն
Ուսուցիչ Ներսիսեան դպրանոցի.

18 ապրիլ 1913 թ.
Թիֆլիս

Ն Ե Ր Մ Ժ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Վերջին չորս ամիսների ընթացքում կովկասայ
մտաւորականութեան հետաքրքրութիւնը գամուած էր
Լեոն Շանթի և նրա նոր ողբերգութեան՝ «Հին Աս-
տուածները» շուրջը: Մի գրանդիօզ և մինչև այժմ մեղ
մօտ չը տեսնուած մտքերու շարժում առաջ բերեց Լ.
Շանթ, տալով մեր ձեռքը վեց տարի առաջ գրուած
իւր դրաման. — մեր մամուլը շատ զբաղուեց և շարու-
նակում է զբաղուել «Հին Աստուածներով», ամեն տեղ
կազմակերպուեցին դասախօսութիւններ, գրական դա-
տեր և զեկուցումներ այս դրամայի մասին, Թիֆլիսում
և Բազմում 15 ներկայացում ունեցաւ, ուսուիրէն թարգ-
մանուեց զիրքը, և, ինչպէս խօսում են, գալով աշնանը
խաղացուելու է մայրաքաղաքի բեմերի վրայ: «Հին
Աստուածները» երևան գալը և առաջ բերած հետա-
քրքրութիւնը կարելի է նմանեցնել մի քարաժայռի,
որ ուժգնօրէն ճահիճն է ընկնում և տակն ու վրայ է
անում ջուրն ու տիղմը: Հայ մտաւորականութեան հե-
տաքրքրութիւնը այս վերջին ամիսներում մի ուժեղ
մտապտոյտ էր, որ դառնում էր Լ. Շանթի և նրա դրա-
մայի շուրջը: Ար. Կ...ն¹⁾ էլ գաւառական կենդրոններ

¹⁾ Կարսում և գաւառում կարգացուած բանախօ-
սութիւններ, որոնք նպատակ ունին միայն ծանօթա-
ցնել լսողին Շանթի գործերին:

ևն, այստեղ կան հայ մտաւորականներ և գրականութեամբ հետաքրքրուողներ. հասկանալի է, որ այստեղ էլ ցանկանան մօտէն ծանօթանալ Լ. Շանթին և նրա դրամային և այդպիսով բացառութիւն չը կազմեն համատարած հայ գրական շարժումից:

Մի որեւէ հեղինակ և նրա գործերը լաւ հասկանալու համար պէտք է ի նկատի ունենալ այն պայմանները, որոնց արդիւնքն է ինքը հեղինակը և նրա ստեղծագործութիւնը: Յայտնի քննադատ և մտածող Իպպօլիտ Տէն, որին սովորաբար գեղարուեստական գրական երկի օրէնսդիր են անուանում, երեք պայման է դնում՝ ցեղի, միջավայրի և ժամանակի ուսումնասիրութիւնը: Որպէսզի Շիլլէրի գրութեանքները լաւ հասկանանք, պէտք է Գերման ցեղը ճանաչենք, Գերմանիայի բնութիւնը, միջավայրը ուսումնասիրենք և 18-րդ դարի վերջը և 19-րդի սկիզբը աչքի անցկացնենք: Լ. Շանթի գրութեանքները հասկանալու համար պէտք է հայ ազգի, Կ. Պօլսի և Կովկասի միջավայրերին ծանօթ լինենք և վերջին 20—25 տարուայ ժամանակաշրջանը ի նկատ առնենք:

Դարերի ճնշումի տակ կենդանի հայ ազգը, իր արյաջորդող քաղաքական դժնդակ պայմանների միջից հերոսաբար դուրս եկող հայերն են այն ցեղը, որից սերունդ է Լ. Շանթ: Անկախութիւնից դուրս այդ ազգը այժմ հպարտանում է իւր անցեալով և քաժանվում է մասերի. արհեստական սահմաններն են. նրան կտրատել: Այն հանգամանքը շատ կարևոր է ի նկատի ունենալ Լ. Շանթի գործունէութեան մասին խօսելիպ. նա գիտակցել է իւր հայրենիքի կտրատուած լինելը և իւր գրութեանքներով ծառայել է որպէս շարժիչ բաժանուած մասերի, ինչպէս կը տեսնենք: Հայերն են Շանթի վեպերի բոլոր հերոսները. հայերն են նրա դրամաների գործող անձինք. հայի հոգեբանութիւնն է, որ այնպէս

ճշտօրէն դրսևորել է Շանթ իւր երկերում: Միջավայրը, ուր ապրել է Լ. Շանթ և ստեղծագործել, — մէկը չէ. նա եղել է Պօլսում և Կովկասում, սկզբնական գրութեանքների՝ «Լեւոն աղջկայ», «Երազ օրերի», «Դարձի», ինչպէս և նոր դրամայի՝ «Հին Աստուածներ» գործողութեան վայրը Կովկասն է — Դիլիջանը և Սևանը: Իսկ միւս գրութեանքների՝ «Վերժինի», «Եսի մարդը», «Դուրսեցիները» և «Ճանքուն վրայ» վայրը՝ Կ. Պօլսը: Էջմիածինը, Դիլիջանի անտառներով զանգուր լեռները, Սևանի ծովակը, կղզին, Բուփորի նեղուցը, Մարմարայ ծովը, ոսկեղջիւրը — անա սրանք են այն միջավայրը, ուր ապրել է Շանթ և ստեղծագործել իւր երկերը: Վերջին 20—25 տարիներն են այն մօմենտը, երբ Շանթ գրել է իւր գրքերը և խորապէս ազդուել է այդ շրջանի հասարակական և գրական մտահոսանքներով: 1895 և յետագայ տարիների սարսափները, որ տեղի ունեցան Տաճկահայաստանում, հայկական դադտնի յեղափոխական կազմակերպութիւններն և այլ պատմական երևոյթներ, որոնք կատարուել են վերջին քառորդ դարի ընթացքում, ազդել են Շանթի ստեղծագործութեանը, արտադրելով «Եսի մարդը» և «Ճանքուն վրայ»: Շանթ ուսել է Գերմանիայում և մօտիկից ուսումնասիրել է եւրոպական գրական նոր ուղղութիւնները, գլխաւորապէս Միքսօլիզմը, որից և մեծապէս օգտուել է իւր «Հին Աստուածներ» մէջ:

(Բայց Լ. Շանթ ինքնուրոյն հեղինակ է. նրա ինտելեկտը սովոր չէ ուրիշի բերանից խօսելու, խոստովանական շարժումների շուրջը պտտուելու և նրանցով իւր երկերը զարդարելու: Այստեղ մենք մտնում ենք հեղինակի անհատականութեան շրջանը, որ պակասում է Տէնի օրէնսդրութեան մէջ: Շանթի անհատական կեան-

քի ծանօթութիւնը դիւրութիւններ կուտայ մեզ նրա երկիրը հասկանալու:

Լեւոն Սեդրոսեան, այսպէս է Շանթի իսկական ազգանունը, Կ. Պօլսեցի է. միջնակարգ կրթութիւնը ստացել Ս. Էջմիածնի Գէորգեան ճեմարանում. վեց տարի ուսել է Գերմանական համալսարաններում, գլխաւորապէս Միւնխենում և Լայպցիգում ընկերական գիտութիւնները: Ուսանողական շրջանից էլ Շանթ սկսում է իւր գրական գործունէութիւնը, նուիրելով իրեն զուտ գեղարուեստական գրականութեան. ոտանաւորներ է գրում և ուղարկում է Արասխանեանի հիմնած «Մուրճի» մէջ գետեղելու: Գերմանիայից գալիս է Կովկաս, ուսուցչութիւն է անում Երևանի թեմական դպրոցում, ապա գալիս է Ներսիսեան դպրոցը և 1907—8 թուին ընդհանուր պատմութեան և Հայոց նոր լեզուի դասեր է տալիս բարձր դասարաններում. դրանից յետոյ կրկին գնացել է Երևան, այնտեղից մեկնել է արտասահման և այժմ գտնվում է Կ. Պօլսում; ուր Կենդրոնական Վարժարանում ուսուցիչ է: Ամուսնացած է, ունի երեխաներ:

Այսպիսով Լ. Շանթ 45 տարեկանին մօտ ուսուցիչ է: Հայ ուսուցչութիւնը հպարտութեամբ կարող է ցոյց տալ Լ. Սեդրոսեանին, նրա աշակերտները, որոնց թուին պատկանում եմ և ես, մի առանձին սիրով են յիշում իրենց ուսուցչի հետ անցկացրած ժամերը և նրա հանդարտ, համոզիչ և անկեղծ խօսակցութիւնը: Աշակերտներս նրան էինք տալիս մեր պատանեկան գրուածքները կարդալու, գնահատում և սրբագրումը ստանալու: Լ. Շանթ նուիրուած ուսուցիչ է, իւր նկարագրած Բագրատի պէս («Դուրսեցինք»), նա ինտելիգենտ է ոտքից մինչև գլուխ և իւր նկարագրած մարդիկն էլ նոյն խմբին են պատկանում (նրա վէպերի

և թատերական գրուածքների բոլոր հերոսները հայ մտաւորականներ են՝ ուսուցիչներ, բժիշկներ, նկարիչներ, յեղափոխականներ, զարգացած վարդապետացուներ և վանականներ: Շանթ տուել է հայ մտաւորականութեան կեանքի առանձին-առանձին դէպքերի ճիշտ պատկերը, յաճախ նկարել է իւր ընկերներին, ինքն իրեն: Ժողովրդի այլ դասակարգերը չեն երևում Շանթի գրուածքներում. նա չէ նկարագրում գիւղացիութիւնը իւր անծայր պէտքերով, չէ շօշափում շահագործուած և իւր դասակարգային գիտակցութիւնից զուրկ բանւորութիւնը, բայց Շանթ չէ գրել և բուրժուազիայի մասին, նրա այլասիրուած հակումներով: Շանթին հետաքրքրողը և գրուածքների հերոսները հայ մտաւորականներ են, մտաւոր զարգացում ունեցող մարդիկ: Այսպիսով Շանթ ներկայանում է մեզ որպէս դասակարգային գրող, հայ մտաւորականութեան երգիչ¹⁾, նա երգել է հայ մտաւորականի զգայական սէրը, իւր տարբեր ձևերով և գաղափարական ձգտումների ելևէջը: Շանթի հերոսները և հերոսուհիները ընդհանրապէս բոլորը կոյս հոգիներ են և գրուածքի մէջ առաջին անգամ բռնկվում են սիրոյ զգացումով: Շանթ հոգեբանական նրբութեամբ նկարել է առաջին բռնկումը և սիրոյ բնորոշ կողմերը. մենք մի քիչ յետոյ կը ծանօթանանք Շանթի գրուածքներին և համառօտակի կը պատմենք սիրային հանգոյցները²⁾: Առաջին ուժեղ

¹⁾ Ինչո՞ւ է այդպէս, ինչո՞ւ Շանթ նկարել է միայն մի հատուածը ժողովրդի, ինչո՞ւ միակողմանի է նրա գրիչը. սրանք շատ հետաքրքիր հարցեր են, բայց այստեղ տեղը չէ դրանց մասին խօսելը. այդ հարցին ես նուիրել եմ մի յատուկ շարադրութիւն:

²⁾ «Սէ՛րը Շանթի երկերում» վերնագրով կարելի է մի հետաքրքիր ուսումնասիրութիւն կատարել:

սէրը և պաղափարական ձգտումները Շանթ երգել է գեղեցիկ լեզուով, որ խառնուրդ, և հիանալի խառնուրդ է արևմտեան և արևելեան բարբառների: Պոստում ծըն-
ւած և էջմիածնում դաստիարակուած Շանթը վարպե-
տօրէն օգտուել է անջատուած հանուածների բարբառ-
ներով և իւր գրուածքներով մի մեծ քալ է դրել հա-
նուր հայկական բարբառի ստեղծմանը: Սահուն, պարզ
ոճով Շանթը թէ պօլսահային թէ կովկասահային տա-
լիս է ընթերցանութեան հաճելի երեսներ, լեցուն պատ-
կերաւոր դարձուածներով. «Նա թուխս էր նստել իւր
մտքերուն վրայ», «արևը հորիզոնին կը քսուէր», «ա-
րևը մայրը կմտնէր. խոշոր, ամենի ոսկի մը կարծես
ընութիւնը ծանր-ծանր ու դժուար կը մղէր իւր գան-
ձանակը»... և այլ բազմաթիւ այլաբանութիւններով ու
պատկերաւոր ոճերով Շանթ համեմել է իւր գեղեցիկ
լեզուն: Բայց մանուածապատ չէ Շանթի լեզուն, ինչ-
պէս սովորաբար ընդունուած է համարել այլաբանու-
թիւններով և պատկերաւոր ոճերով լի բարբառը: Շան-
թի լեզուն վճիտ է, յստակ և պարզ, չունի ծանր և
դժուարամարս նախադասութիւններ, անգործածական
և օտար բառեր, մաքուր լեզու է և ըստ ամենայնի ար-
ժանի ընդօրինակութեան:

„ԼԵՌԱՆ ԱՂՋԻԿԸ“, „ԵՐԱՋ ՕՐԵՐ“, „ԴԱՐՆՆԵՐ“ ԵՒ ԵՐԳԵՐԸ.

Լ. Շանթի առաջին գործը «Լեռան աղջիկն» է, որ տպուեց 1892 թ. «Տարազում» և ապա մի քանի հրատարակութեամբ լոյս տեսաւ: Սա մի գողտրիկ քնա-
րերգական պօէմ է, որի մէջ հեղինակը ինքն իրեն է դուրս բերել, իրեն երգել: Առհասարակ Շանթը սուր-
յեկտիւ հեղինակ է, նրա սուրյեկտն է, որն երևում է թէ «Լեռան աղջկայ» և թէ յետագայ գրուածքների՝ «Երազ օրերի» և «Դարններ» մէջ: (Շանթի քնարերգու-
թիւնը օժտուած է քաղցրահնչիւն ճոխ լեզուով և հա-
րուստ պատկերներով): «Լեռան աղջկայ» շարահիւսու-
թիւնը և սիւժէն շատ հասարակ է և պարզ:— Հեղինա-
կը, գիշերօթիկ դպրոցի ուսանող, ընկերների հետ ա-
մառային արձակուրդներին շրջում են հայաբնակ գա-
ւառները. նրանք կանգ են առնում Գեղարդայ վան-
քում, ուր մի քանի շաբաթ ապրելուց և շրջակայքին
ծանօթանալուց յետոյ՝ ձանձրանում են և բարձրանում
դէպի սարերը, եայլաները: Սարերում երկար չեն մը-
նում. հեղինակը ուշադրութիւն է դարձնում տան տի-
րոջ աղջկայ վրայ, որին և սիրահարվում է. նրանք մը-
տեղմանում են իրար, բայց (փոխադարձ յարաբերու-
թիւնները դուրս չեն գալիս (միամիտ, պլատոնական
սիրոյ շրջանակից) մօտենում է սեպտեմբերը, և հեղի-

նակը ստիպուած է բաժանուել աղջկանից. վերադառնալով գիշերօթիկ դպրոցը, նա յաճախ յիշում է ամառուայ կեանքը և լեռան աղջկան: Այս լիբիքական մի հոյակապ պօէմ է, որ ունի գեղարուեստական հիասքանչ կտորներ. ահա լեռների և բնութեան նուիրուած տողերը.

Լեռներ, սէգ լեռներ, ես կը սիրեմ ձեզ,
կը սիրեմ բուռն ու անզուսպ սիրով.
Հպարտ գազաթնիդ՝ հսկաներ կարծես՝
Ուժ կը ներշնչեն թարմութիւն, կորով...

Լեռներ, վեհ լեռներ, ձեզ երգել կուզեմ
Ուգետութեան այս տենդերուս մէջ.
Թող ձեր ճակատը միշտ բաց, միշտ վըսեմ
Դառնա գործերուս իդէալն անշէջ:
Դիւ, լեռան աղջիկ, երգել կուզեմ քեզ
Եւ թող երգիս հետ դուրս թափի կրծքէս
Հոն երկար ատեն ծածկուած անյուշ
Թոթիւր սրտիս, յոյզերը անուշ:
Եւ, երնէկ, երգն ալ պարզ ըլլա, յըստակ,
Ինչպէս ամեն բան լեռներու վրայ.
Ինչպէս աղբուրը, որ դուրս կը ծորա
Մամռոտ ժայռերու գով խոռոչին տակ,
Ինչպէս լեռնային երկինքը վըճիտ,
Ինչպէս, լեռան կոյս, թնդիւնը լանջիդ:
Ահա այն բերկրանքի արտայայտութիւնը, որ հեղինակը ունենում է բնութիւնը զգալով՝

Օհ, որքան քաղցր է ձմրան բանդէն վերջ
Բնութեան գիրկը խենթի պէս նետուի.
Ու խորհրդաւոր, սիրուն ձորին մէջ
Եւ սքանչանալ և ոգետրուի...

Կարելի է բերել այսպիսի տաանեակ գեղեցիկ հատուածներ: Ուրեմն՝ մի հանդիպումն է նկարագրուած

այս պօէմի մէջ՝ Գիշերօթիկ աշակերտը լեռների վրայ պատահում է մի աղջկայ. սիրահարում են, վերջը բաժանվում: (Ճիշտ նոյն տեսակի մի հանդիպումն բերուած է և «Երազ օրեր» վէպի մէջ: Յուշատեարի «ձեռք գրուած այս պատմութեամբում նկարագրուած է ամառանոցում՝ Դիլիշանում Երուանդի անցկացրած ամիսները» այստեղ Երուանդի կուսական սիրտը առաջին անգամ բռնկվում է սիրոյ տենչով: Նա հանդիպում է գիմնադիօնի վերջնութեան դպարանի մի աշակերտուհու, Վարդուհուն. նրանք մօտենում են իրար, որպէս աղջկից սրտեր: (Վարդուհին) էլ ընտանիքով եկել է Դիլիշան. նրա հղբայրը նկարիչ է և քրոջ պէս լաւ չգիտէ հայերէն: Երուանդ հայերէնի դասեր է տալիս աղջկան. պարապմունքի այդ ժամերը երջանկութեան և մեծագոյն հաճոյքի ժամերն են երկուսի համար էլ: Պարտիզում նրանք բացվում են իրար, համբուրվում են, սիրոյ դաշն են կապում: Բայց ստեղծվում են հոգեբանական հանգոյցներ. (Երուանդ դադարում է Վարդուհու հետ պարապելուց, օրերով չեն տեսնվում.) Երուանդ երկար չէ կարող համբերել և գնում է աղջկայ մօտ. բայց այժմ էլ Վարդուհին է սառել. վիրաւորուել է տղայի վարմունքից: Նրանց ընտանիքները գնում են Սևան՝ ուխտի. այստեղ Երուանդ և Վարդուհի նորից մօտենում են. գեղջուկ գեղջուկներին պարը, բնութեան գեղեցկութիւնը, վերջապիսի հիասքանչ տեսարանը յուզում են նրանց և հաշտեցնում: Մօտենում է ուսումնական տարին. Երուանդ և Վարդուհի պայմանաւորվում են իրար հետ նամակագրութիւն ունենալ, և ապա՝ մի տարի յետոյ միասին կը գնան շարունակեանակելու. Երուանդ կընտրէ ընկերական գիտութիւնները, իսկ Վարդուհին՝ մանկավարժութիւն: Այս ծրագրերն ու և բաժանվում են: Երուանդ նամակներ է գրում

Վարդուհուն, բայց պատասխան չէ ստանում նրանից, նկարիչ եղբայրը միայն նամակով յայտնում է տղային, որ իզուր նեղութիւն չը կրէ քրոջը նամակներ գրելու, որովհետեւ քոյրը արդէն համոզուել է, որ երկուսի միջև եղած կապը չէ կարող շարունակուել. երևանդ դեռ երիտասարդ է, ապագան անորոշ, իսկ քոյրը արդէն չափահաս է և չէ կարող սպասել, մինչև տղայի պայմանները թոյլ կը տան նրա հետ կապուելու. եղբայրը խնդրում է երուանդին՝ մոռանալ ամառային արկածը, որ յատուկ է բոլոր երիտասարդներին: Տղայի համար չափազանց ծանր է լինում այս նորութիւնը. նա հիւանդանում է և մի շաբաթի չափ հիւանդանոցում պարկում: Այլպիսով առաջին սէրը պարզիւն է անցնում. երազ օրեր են թվում նրան աղջկայ հետ անցկացրած ժամերը:

Այս պատմութեան իր բովանդակութեամբ մօտ է «Դարձ» անունով վէպը: Վերջին վէպում հանդէս են բերուած մի շարք պայմաններ, որոնք յիշեցնում են «Հին Աստուածները»: Այս դրաման հասկանալու համար պէտք է մի փոքր երկար կանգ առնենք «Դարձի» վրայ:

Բայց մինչև այդ, ես կուզեմ ձեր ուշադրութիւնը հրաւիրել Շանթի ոտանաւորների վրայ, որոնք առանձին գրքովով լոյս են տեսել «Երգեր» վերնագրով: Շանթը բացի շնորհալի վիպասան և տաղանդաւոր դրամատուրգ լինելուց, նաև յաջող բանաստեղծ է և ամենից առաջ քնարերգու, որ իր գեղեցիկ ոճով այս կամ այն տրամադրութիւնն է արտայայտել՝ Հետեւալ ոտանաւորը շատ նշանակալից է Շանթի գրուածքների ոգին հասկանալու համար.

Երնէկ շիթ մը լինիմ ցօղի՝

Կաթիմ կուրծքը թռչնած ծաղկին.

Թարմութեամբս իմ կենսալի
Վայրկեան մըն ալ տամ իր կեանքին.
Կամ թէ ուր է, որ ես դառնամ
Տաք արցունքի պոռակում մը յորդ:

Ու սառոյցի կոյտը բաճնամ
Վշտոտ կուրծքէն յուսակարօտ.

Միայն, երկինք, գէթ մի անգամ.

Էութեամբս ես պէտքի դամ:

Երնէկ լինիմ սիւք քաղցրաշունչ

Դէպ երազող գոյգը վազեմ

Եւ կուսական մաղէն մի փունջ

Տղու տարփոտ դէմքին ցանկաւ

Կամ թէ դառնամ փոթորկոտ հով

Ու խորտակեմ ըրդէն այն հսկայ

Որ լեռներու ծայրն ապահով

Տկարին դէմ կը յոխորդայ:

Միայն, երկինք, գէթ մի անգամ

Այս կեանքին մէջ ես պէտքի դամ:

Երնէկ լինիմ երազ անուշ,

Կուսանոցին ներս սրալորդիմ

Ու տամ փունջ-փունջ յոյգեր քնքուշ

Կեանք երազող անկեանք սրտին.

Եւ կամ ո՛ւր է, որ երկնային

Տեսիլ դառնամ քերթողին դէմ,

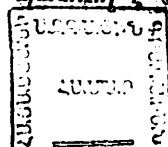
Պատռեմ քօղը ապագային

Նոր ներշնչում իրեն ազդեմ.

Ու կեանքիս մէջ գէթ այս անգամ

Պէտքի գալըս սըրսէս ըզգամ:

Իր գրուածքներով Շանթ այս ոտանաւորի մէջ յայտնած ցանկութիւնն է իրագործել. նա նկարագրել է երազող գոյգեր, փունջ-փունջ յոյգեր է տուել «կեանք երազող անկեանք սրտին», պատռել է «Դարձի» ճեղքով

Սիրաքեանի և «Հին Աստուածներ» արեղայի ապագայի քօղը և նոր ներշնչումներ է տուել նրանց: Բայց մի ցանկութիւնը Շանթ դեռ չէ իրագործել. «Երեսներուն ծայրն ապահով տկարին դէմ յոխորդացող բերդի խորտակմանը» նա չէ նուիրել և ոչ մի երկ, եթէ «Ես մարդը» այլաբանօրէն չը հասկանանք:

«Դարձ» վէպի մէջ երևում են երեք ընկերներ. սրանք աւարտել են հոգևոր դպրոցը և վարդապետ ձեռնադրուելու խոստումն են տուել: Էջմիածնում նըրանց մտքերը են ձկոնադրուողների ցանկի մէջ և ապա Գերմանիա ուղարկելու՝ աստուածաբանական գիտութիւնները ուսանելու որոշումն են տուել: Այս (ակնկալութեամբ և գաղափարական գործունէութեան հեռանկարներով ոգևորուած երեք վարդապետացուներն ամառը շրջում են հայկական վանքերը. Սիրաքեան բաժանվում է ընկերներից և գալիս է Խժկոնքի վանքը, ուր պէտք է սպասէ երկու ընկերներին. սրանք ցանկացան Շիրակ և Անի մտնել: Սիրաքեան Խժկոնքում ծանօթանում է Քանեանների ընտանիքին: Վարդապետացուն խրիմցի էր, լաւ տիրապետում էր ռուսերէն լեզուին. իւր միամիտ դատողութեամբ և թոյլ բնաւորութեամբ Սիրաքեան Քանեաններից շատ է ազդվում: Պարոն Քանեան երկար խօսում է վանական կեանքի անբնական երևոյթների մասին, կուսակրօնութեան և առհասարակ կղերականութեան հնացած լինելն է ընդգծում: Իսկ վարդապետացուն համոզուած է, որ հայ ժողովրդին ծառայելու ամենէն շիտակ և յարմար ճամբան վարդապետ դառնալն է. նա ի նկատի ունի այն մեծ, առանձնայատուկ, սպեցիֆիկ նշանակութիւնը, որ ունի եկեղեցին հայ ազգի համար, ներկայանալով որպէս միակ գրաւական ազգի անհատական գոյութեան. վանական լինելը դիւրութիւններ և առաւելութիւններ

է տալիս ժողովրդի լայն խաւերին օգտակար լինելու: Բայց Քանեանները սխալ են գտնում այս ճրագրները. ժողովրդին ծառայելու շատ ուրիշ անպարէզներ կան, դեռ աւելի լայն, հրապուրիչ և պատուաւոր: Եկեղեցական ծէսերը, նրանց կարծիքով, խեղդում են մարդու լաւ հակումները և միակողմանի են դարձնում մարդուն: Սիրաքեանի մէջ այս նոր ծանօթների հետ շփումից սկսվում է մի ամբողջ մտայնաշրջում: Քանեանների հետ էր և օրիորդ Շուշանիկ, 20—21 տարեկան, պատրաստվում էր մանկաբարձուհի լինելու: Սիրաքեան գողտուկ համաձայնվում է Քանեանների հետ, մեծ հաճոյք է ստանում Շուշիկի հետ զբօսնելով. ամբողջ օրեր նրանք թափառում են միասին մօտակայ սարերում, իջնում են ձորը և հիանում են բնութեան դեղեկութեամբ:

Երկու ընկերների՝ Մինասի ու Սերոբի գալը յիշեցնում է Սիրաքեանին իւր խոստումը. ընկերների գալուց յետոյ նա սկզբում քաշվում է Շուշիկի հետ զբօսնել, բայց յաղթում է վախը և առաջուայ պէս ամբողջ օրեր աղջկայ հետ է անցկացնում դուրսը: Երկու տարբեր ուժերի մաքառումն է սկսվում Սիրաքեանի մէջ. մէկ կողմում գաղափարական գործունէութիւնը, վարդապետ դառնալը, որ նա խոստացել էր առանց խորը մտածելու, և միւս կողմից աշխարհիկ կեանքի, ղդայական վայելքի ետևից վազելը: Մանկաբարձուհի Շուշիկ վարդապետացուն զրդում է թողնել կուսակրօնութիւնը և իրեն բժշկութեան նուիրել, մարդկանց մարմնային ախտերը բուժել: Մինասի և Սերոբի յանդիմանութիւնները և նախազգուշացումները չեն օգնում: Սիրաքեան հաստատապէս որոշում է թողնել վանական լինելու ցանկութիւնը: Շուշիկի հետ պայմանաւորվում են թիֆլիսում տեսնուել և ապա միասին

շարունակելու գնալ. Շուշիկ կղաղնայ մանկաբարձուհի, իսկ Սիրաքեան՝ բժիշկ. նա գնում է էջմիածին փաստաթղթերը և վկայականները վերցնելու: Այդպիսով տեղի է ունենում վարդապետացուի դարձը. գաղափարական մղումները թոյլ են լինում և տեղի են տալիս աշխարհիկ, անձնական վայելչասիրութեան: Նոյնանման մի դէպք պատմուած է և «Հին Աստուածներ» մէջ:

Այս երեք վէպերի մէջ նկատվում է սերտ կապ. նիւթի մշակման և հերոսների աստիճանական զարգացում կայ նրանց մէջ: «Լեռան աղջկայ», «Երազ օրերի» և «Դարձի» հերոսները միևնոյն անձն են, բայց տարբեր շրջաններում: «Երազ օրերի» Երուսաղը «Լեռան աղջկայ» գիշերօթիկ աշակերտն է. երկու անյաշող սէր է ունենում, բայց «Դարձի» մէջ աւելի չափահաս է, արդէն դպրոցաւարտ է, վարդապետացու մը տեքմանում է Շուշիկի հետ, սիրահարվում են և յաջողութեամբ է պսակվում այդ սէրը:

«ԳՈՒՐՍԵՑԻՆԵՐ», «ՎԵՐԺԻՆ»

«Դուրսեցիներ» և «Վերժին» վէպի գործողութեան վայրը Պոլսն է: Առաջին վէպը գրուած է 1894 թ. Լայպցիգում: յապուեց «Մուրճի» մէջ և ապա անանձին գրքով լոյս տեսաւ Յեղինակը «Դուրսեցիներ» է անուանում այն ուսուցիչներին, որոնք ապրում են Պոլսում, դասեր ունեն թաղական վարժարաններում, բայց գաւառի հետ կապերը չեն կտրել: Պոլսի բնիկ մտաւորականութեան համար սրանք օտար են: Դուրսեցիներ: Վէպի գլխաւոր հերոսն է Բագրատ, Ռուսաստանում կրթուած երիտասարդ մանկավարժ. թաղական մի վարժարանում նա աւագ ուսուցիչ է. Բագրատի հետ է և Դէորդը: Բագրատ իւր բաց, ինքնավստահ բնաւորութեամբ, ժողովրդին ծանայելու մեծ հակումով և ազնիւ ձգտումներով իւր շուրջն է ժողովում գաւառացի ուսուցիչներին և լրագրական աշխատողներին: Բագրատ իդէալիստ է, նոր շկոյանի մանկավարժ. դպրոցի համար բերել է տալիս ֆիզիքական գործիքներ, դպրոցի մատենադարանն է կարգի դնում, մանկական գրքերի հրատարակութեան ֆոնդ է կազմակերպում, և կիրականօրեայ դպրոց է հիմնում մեծերի համար: Ուրիշների բարձրացման նպատակով, մարդկային յառաջդիմութեան ասեղի խթան տուած լինելով իւր ըմբռնած իւր նմանին հաղորդելը նրան շատ մեծ հաճոյք է պատ-

ճառում: Բազրատ չգիտէ յարմարուել. ատում է ֆի-
լիստրներին, «որոնցմով՝ կը վխտայ հասարակութիւնը,
որոնք խլուրդի չափ կամք չունին և ոչ էլ մուկի չափ
սկզբունք»... Բազրատ նետվում է աշակերտների մոմէ
որտերուն մէջ «սիրել» սիրուիլ ու մարդ պատրաստու-
լու. մարդ, անհատական մարդ, ամուր մարդ, որոշ
ծգտումներով, կեանքը վայելելու եւ ուրիշներին վա-
յելցնելու տինչանքով բռնուած». բայց Բազրատ «մի-
այն մտածող գլուխ մը ունեցող մարդ չէ». «զգացում
է պէտք մեզի, ասում է նա, արդէն շատ է չոր կեան-
քերիս». շրջապատող կոշտութիւնը, կոպտութիւնը,
անազնութիւնը, շահամոլութիւնը նա բացատրում է
զգայութեան պակասութեամբ և ինչո՞ւ հասարակական
դիրքով: Նա դէմ է «կոճղի պէս սննեակի անկիւնը մեծ-
նալուն». աղջիկներու շրջանը, կանացն ընկերութիւնը
քնքշացնում է մեր սիրտը, նրբացնում զգացմունքները
և ազնուացնում մտածողութիւնը... Սէրը՝ կեանքի
բարձրագոյն հպարտութիւնն է, եզրակացնում է Բազ-
րատ: Եւ նա սիրում է իւր տան տիրոջ աղջկան, Լուկ-
զին, մաքուր, պլատոնական սերով, ինչպէս եղբայրը
քրոջը...

Բազրատի գաղափարական գործունէութեան ա-
ռաջ խոչնդոտներ են ստեղծվում. թաղական հոգաբար-
ձուները դժգոհին, որ շատ ծախսեր է անել տալիս,
պաշտօնակիցները նախանձում են, որ նա սիրելի է ա-
շակերտներին. եպիսկոպոսը փակում է կիրակնօրեայ
դպրոցը. ուսուցիչները թշնամանում են հետը: Վերջը
այն է լինում, որ Բազրատ և նրա անձնուէր ընկեր
Դէորդ՝ հրաժարական են տալիս և թողնում են Պօլիսը.
հնում են Հայրենիք, Կարին, այնտեղ աշխատելու: Բազ-
րատ թողնում է Լուկզին. չէ ցանկանում նրան ան-
բաղդացնել խուլ անկիւններում: Վէպում լաւ են դժա-

գրուած և զրականագէտ Սարգսի և Թերուշ շաղակրատ
Վասակի տիպերը: «Դուրսեցիները» իմ կարծիքով Շանթի ամենա-
յաջող վէպն է: Այս պատմութեամբ գործողութիւնները
զարգանում են իրենց բնական ընթացքով. չկան հե-
ղինակի թոյլ փաստաբանութեամբ միայն կանգուն
պատահական դէպքեր: Առաջին վէպերի մէջ, ինչպէս
տեսանք, լուկ հանդիպումներ են նկարագրուած, հան-
դիպումներ, որոնք կարող էին և չը լինել: Պատահա-
կանը բնագրօսիկ է և մեծ դին չէ կարող ունենալ գե-
ղարուեստական երկի մէջ: Մանչ և աղջիկը հանդիպում
են իրար և զրանից ծագում է մի ամբողջ վէպ: Ուրիշ
է «Դուրսեցիները». այստեղ իրական կեանքն է հերոս-
ների գործողութիւնները դիկավարում. տգէտ եպիսկո-
պոս, շահամոլ հոգաբարձուներ, անազնիւ պաշտօնակից-
ներ, նախանձ, ստորութիւն... մի խօսքով իրական
կեանքը իւր տեսակ-տեսակ ձևերով. ահա սրանք են
դուրսեցիների գործողութեան բնական ընթացք տուող-
ները: Այս տեսակէտից էլ «Դուրսեցիները» Շանթի ա-
մենայաջող և ուշալ վէպն է:

«Վերժինը» Շանթի մինչև այժմ գրուած վեր-
ջին *) վէպն է: Այս գրութեամբ ամբողջապէս նուիրուած
է սիրոյ զարգացմանը, կոյս սրտերի առաջին ցնցումին:
Օրիորդ Վերժին (Վերգինէ) Պատիկեան 20 տարեկան
աղջիկ է. մի տարի է, ինչ աւարտել է Պօլսում գտնւող
Ամերիկեան միջնակարգ դպրոցը. «փոքր, նուրբ, արձա-
նի համաչափութեամբ կերտուած, քնքուշ և կոր գծե-
րով մարմին մը էր Վերժին, ճկուն ու տոկուն». Վեր-
ժին սիրուն էր, աչքն տեսակ մը պիքանտ սիրունու-
թիւններէն, որոնք կարծես հրաման մը են համակրելու,

*) «Դուրսեցիները» վէպն ձեռքերի չունենք, իսկ «Կինը»
նոր է ապագրվում «նոր Հոսանքի» մէջ և դեռ չէ վերջացել:

և այդ հրամանին անկախելի է չլը հնազանդուիլ: Աղ-
ջիկը բժիշկ եղբայր ունի և ծերունի մայր: Վերժինի
մէջ սէրը վաղուց սկսել էր: հասունանալով՝ զիշերները
գոյտնուկ, առանց պատճառի լացերը՝ յաճախ էին պա-
տահում: Նա շատ քիչ կարևորութիւն կը դարձնէր շուրջը
գտնուող երիտասարդներին: Նրանք փոքր էին իրեն հա-
մար. Վերժին իւր իղէալը ունէր՝ կորովի բնաւորու-
թեան, կենդանի գործունէութեան մի տիպար, զարգա-
ցած, զուարթ և լուրջ մի երիտասարդ: Այսպիսով
Շանթ ներկայացնում է մի անարատ աղջիկ, հատուկա-
ցած հոգով, սպասողական դրութեան մէջ: Երբեք չէր լի-
նի վերջը: Ո՞վ պէտք է լինի նրա ընկերը և, դուրս
քաշելով եղբոր տանից, նոր շրջանակների մէջ դնէ:
Վերժին սիրում է հայը գրականութիւնը, վարդուժ է
հայ թերթերը, ծանօթ է երիտասարդ բանաստեղծ Տի-
րանին, որի ոտանաւորները հաճոյք են պատճառում
իրեն: Տիրանը վարժապետ է, բայց պարապում է և
գրականութեամբ. արդէն բաւական անուն ունի. մտա-
դիր է ստակ ժողովել և Պարիզ անցնել, ուսումնասիրե-
լու գրականութեան տեսութիւնը: Տիրան երազող, խոր
զգացող, նուրը մտածող է, անտարբեր չէ դէպի վեր-
ժին: Բայց շատ գոռոց է և սէրոյ մասին դեռ ոչինչ չէ
ասել աղջկան: Նրա հին դասընկերը, Արշակը արձա-
կուրդներին եկել է Պոլիս երկու ամսով. ուսանում է
գերմանական համալսարաններում ընկերական գիտու-
թիւնները: Արշակ ձեռներից է, գործունեան, զարգա-
ցած: Նա աշխատակցում է Պոլսի հայ թերթերին «Սլաք»
ծածկանունով: Նրա եւրոպական նամակները սերով են
կարդացուել. ունի մի խումբ համախոհ ընկերներ, ու-
րոնց հետ մտադիր է ուսում վերջացնելուց յետոյ Պոլ-
սում մի գիտական ամսագրի հիմքը դնել: այդ պէտք
է լրացնէ դպրոցի թերին և գիտական բազմակողմանի

դարգացում: մատակարարէ երիտասարդներին, լուրջ,
սիստեմատիկ զարգացում, և ոչ բրօշուրի կրթութիւն...
Տիրանի միջոցով Արշակ ծանօթանում է Վերժինի հետ:
Այս ծանօթութիւնն է վէպի ֆարուլան: Վերժինին թը-
վում է, թէ նա գտել է իւր իղէալը: Արշակի յօգուած-
ներին և զրոյցի ազդեցութեան տակ նա որոշում է վար-
ժուհի դառնալ, անգործ չլը մնալ: «մոխրագոյն տաղ-
տուկէն» չլը մաշուիլ: «Ճինսպակի ծաղկամանի մը պէս
տան մէկ անկիւնը անպէտք չլը նստել, ու ամուսնի չլը
սպասել, այլ գործ տեսնել ու անկախ լինել»: Վերժին
շարուն աղջիկներէն չէ: Նա ունի ձգտումներ, հասարակ-
ական գործչի ջիղը կայ: Նրա մէջ Արշակ խոստանում
է նրան օգնել. բայց աղջկայ մտերիմները զօրեղ դի-
մադրութիւն են ցոյց տալիս: վարժուհի լինելը ան-
պատուաբեր էր Պոլսիկեաններին աղջկան: Արշակ ա-
ռաջարկում է Վերժինին, նախ մասնագիտական ման-
կավարժական կրթութիւն ստանալ և ապա վարժուհի
լինիլ: այլպպէս աննպատակալարմար և դժուար է մէ-
կէն ի մէկ դպրոց մտնել. աղջիկ համոզվում է և ար-
տասանման գնալ է որոշում: Այս անգամ դիմադրու-
թիւնն աւելի թոյլ է լինում. բժիշկը մինչև անգամ օգ-
նում է քրոջը Շուէյցարիա իւր ընկերոջ մօտ ապրելու:
Արշակ ճանապարհ է ընկնում: դէպի Գերմանիա, մի
քանի օրից յետոյ դուրս է գալու և Վերժին: Նրանք
նորէն կտեսնուին իրար այնտեղ: Այս է վէպի բովան-
դակութիւնը: Բայց այստեղ էլ կան հոգեկան մաքա-
ուումներ, ինչպէս և Շանթի բոլոր գրուածքներում:
Բանն այն է, որ Տիրան ևս սիրում է Վերժինին: Նրա
բանաստեղծական սիրտը խորունկ վէրք է ստանում,
երբ Արշակ հանդէս է գալիս և խլում է աղջկան իրե-
նից: Արշակ սկզբում չէ գիտէր, թէ ընկերը սիրում է
Վերժինին. երբ քրոջ միջոցով իմանում է, որ Տիրան

սիրահարուած է. և այն, որ ինքը՝ անազնվութեամբ
յափշտակել, գողացել է Վերժինին՝ իւրն ընկերի սըր-
տից՝ վճռում է այլևս երբէք չը տեսնուել աղջկայ հետ
և ուղղել իւր սխալը, թոյլ տալ, որ Տիրան հասնի իւր
նպատակին, Արշակ մեկնում է մօտիկ մի կղզի, այն-
տեղ մի շաքար՝ անց է կացնում. բայց չէ կարողանում
համբերել և վերադառնում է. նա էլ է սիրահարուել
Վերժինին տեսնվում են, բացվում են իրար, համբուր-
վում. կրկին հոգեբանական անախորժութիւններ են,
տեղի ունենում և Արշակ մի նամակով խնդրում է Վեր-
ժինին՝ մոռանալ պատահածը, որ այն մի սխալմունք
է եղել միայն... Երկուսն էլ հասկանում էին, որ «սխալ-
մունք» չէ անցածը և աւելի են սիրում իրար: Նրանք
բաժանուում են, արտասահմանում հանդիպելու համար:
Ինչպէս խօսկոնքում Սերաքեան և Շուշեկ բաժանուե-
ցին, թիֆլիսում պատահելու պայմանով:

Մենք ծանօթացանք Շանթի վէպերին. սրանց
գլխաւոր ֆաբուլան՝ սէրն է. սիրոյ շուրջն է պտտվում
ամբողջ գործողութիւնը: հերոսների քայլերը: Մի դէպ-
քում սէրը յաջողութեամբ է պսակվում, սիրող սրտերը
գրկում են իրար («Դարձ», «Վեժին»): Երկրորդ դէպ-
քում սէրը անյաջող է լինում՝ սիրահարների անհամա-
պատասխան լինելու («Երազ օրեր») և արտաքին հա-
տարակական խոչնդոտների պատճառով («Դուրսնեցի-
ներ»):

„ՆՍԻ ՄԱՐԴ“ ԵՒ „ՃԱՄԲՈՒՆ ՎՐԱՅ“:

Շանթ բացի վէպերից ունի և թատերական գրե-
ւածքներ— «Նսի մարդը» և «Ճամբուն վրայ»: Այս դրա-
մաները տարբերվում են վէպերից. երկու դրամաների
նիւթն էլ յեղափոխական գործունէութիւնն է, որ վեր-
ջին 20 տարուայ ընթացքում ծնունդ առաւ Տաճկան
հայաստանում:

«Նսի մարդը» հինգ արար, ունի. գրուած է 1901
թուին, թիֆլիսում, տպուից «Բանբերի» արձանի գրը-
քում: Անցքի տեղն է Պօլիսը: Գլխաւոր հերոսն է Մու-
շեղ Տէրեան. մի ժամանակ եղել է դադսնի յեղափո-
խական կազմակերպութեան մէջ, բայց այժմ նա պար-
զապէս մի դաւաճան է, ընկերների մատնիչը, ոստիկա-
նութեան փաշայի գործակալը: Յեղափոխականների ժո-
ղովը վճռել է նրան տերրօրի ենթարկել: Այդ վճիռը
պէտք է հաստատէ Սեդրակ, բայց նա տատանվում է,
«Իր պարտականութեան պաշտօնական վերաբերուն ու-
սիրին չկայ, երբ մարդն է, որ մէջը կը զգայ ու կը
խօսի», նա դժուարանում է մահուան վճիռ արձակել.
և մէկ էլ Սեդրակը, մինչև արտասահման մեկնելը, մօտ
է եղել Մուշեղենց. վերջինս մի քոջ աղջիկ ունի, սի-
րուն, կայտառ մի էակ. Սեդրակի արձանի պատանե-
կան սէրը այս աղջիկն է եղել. և յանկարծ Մուշեղի
մահուան գործը Սեդրակի ձեռքով է անցնում: Մուշեղ

անսպասելի կերպով մտնում է Սեդրակի մօտ և յանձնում է նրան ոստիկանութեան բռնած մի քանի նամակներ, ու այդպիսով ազատում է Սեդրակին ձերբակալումից: Այս առիթ է տալիս Սեդրակին մտածելու, որ «մարդու մէջ մարդը երբէք չի մեռնիր, որ լաւի ու անմաքուր գործի զգացումը մարդու մէջ կա ու կա միշտ, որչափ էլ մարդը դիտմամբ ուրանալ ուզէ՝ կա, գուցէ ծածկուած, մոխրի տակ, գուցէ ժանգոտուած, բայց կա: Մոխիրը խառնող ձեռք մը պէտք է, որ կայծերը պլպլանա: Սեդրակ ցանկանում է այդ ձեռքը լինել ու Մուշեղին փրկել. առաջարկում է նրան անցնել իրենց բանակը, «հոն, ուրն Մուշեղ երբեք չեղել է, բայց թողել է մարդկային բնական ակարութեամբ: Սեդրակ առաջարկում է Մուշեղին արտաքուստ մնալ այն, ինչ որ էր, պահէ ոստիկանութեան հետ կապերը, մինչդեռ ներքուստ աշխատելու է գործերը թճճել, կարեւոր թղթերը ձեռք բերել, կազմակերպութեանը տեղեակ պահելու: Այսպիսով Սեդրակ ցանկանում է մատնիչը լրանալ, պրօվօկատորի, ազէֆի վերածել: Բայց Մուշեղ չէ համաձայնում. նա միայն ճանաչում է իւր «Եսը»՝ նա եսի մարդն է, նրան օտար են հասարակական և ընկերական գաղափարները, նա ծաղրում է ժողովրդին ծառայելու միտքը. «մարդու մէջ կայ միայն ուրիշը իրեն ծառայեցնելու ու բնական պահանջը՝ ընկերական, ընդդէմ բոլորովին չկայ նրա մէջ. ժողովուրդը նրա համար անկոտոր նախիր է»: Նա չէ արժանացել սիրոյ. առողջ, կենսատու սէրը օտար է նրան, նա միայն մի սէր է ճանաչում՝ «ինքնինքն սիրելը», եսասիրութիւնը: Մուշեղ էգօտիստ է, պաշտում է իւր եսը, ամբողջ կեանքի իմաստը գտնում է իւր եսի գուրգուրման մէջ: Սեդրակ վճիռը հաստատում է, տալիս է, որ իրագործեն, իսկ ինքը մի վերջին ճիգ է ա-

նում Մուշեղին համոզելու իր դուր. Մուշեղը նրան իսկոյն ձերբակալել է տալիս, իսկ միւս առաւօտ վճիռը իրագործվում է, Մուշեղին սպանում են: Այդպիսով եսի մարդը, ինքնավստահ, չար և պակասաւոր մտածողութեամբ և կոշտացած սրտով մեռնում է: Շանթի սիրած ֆարուլան՝ սէրը, այս դրամայում էլ կայ, բայց վճռող նշանակութիւն չէ ունենում: Արաքսին սիրահարուել է Սեդրակին, իսկ Ազնիւ, Սեդրակի քոյրը, անտարբեր չէ դէպի Մուշեղ: Բայց այս երկու զգայական սէրը չէ կարող գարգանալ գաղափարական գերակշռող արժէքների դիմաց:

Շանթի միւս դրաման, «Շանթուն վրայ», սիւժէի ընտրութեամբ մօտ է առաջինին. յեղափոխականներ են հերոսները, բայց նիւթի մշակումը տարբեր է: Դրամայի գլխաւոր գործող անձն է Վահրամ. նրա ամբողջ պատանեկութիւնը անցել է պատառ մը հացի և պատառ մը ուսման համար թափառելով: Վեց ամիս է, ինչ վերադարձել է Փարիզից, այժմ մտել է դէպի երկիր գնացող խմբի մէջ, ուխտել է իւր ժողովրդի ազատագրման համար իւր կեանքը զոհել. նա այսուհետեւ իրենք չէ, նա տուել է իւր ուխտին ամեն ինչ. նա շուտով պիտի երթա երկիր, մեռնելու համար, այդ նա շատ լաւ գիտէ. գնացողին դարձ չկայ Վահրամ ընտրել է ուրեմն գաղափարական մի կեանք, և իրաւունք չէ համարում իւր անձնական երջանկութիւնը ունենալու: Նա չէ կարող իրեն երջանիկ զգալ, երբ իւր եղբայրները տառապում են և մորթում ու սարսափների մէջ: Ցաւի ու արեան ծրֆէ է կանչում Վահրամին, նա իւր ընկերներով գնում են նետովելու այդ ծովը, երբ յանկարծ Վահրամի ճամբուն վրայ կանգնում է մի աղջիկ և թայլ չէ տալիս ծովը նետուելու: Աղջիկը խոստաւում է Վահրամին ամեն անձնական երջանկութիւն, պէր,

հարստութիւն. իւր կարողութիւնը կտայ, որ երկիր ուղարկեն, միայն թէ Վահրամ մնայ: Տղան պահ մի գլորաւում է անշնորհաբար, այս ծանօթութիւնը օգտիւն պէս քաղցրութիւն է տալիս Վահրամին կեանքին. նա ծարաւի է գգուանքի, քաղցր խօսքի, սիրոյ: Բայց անակուն է և նրա գաղափարական կորուկը աղջկայ սիրոյ և դիակի վրայով Վահրամ շարունակում է իւր ճանքան, նետովում է տառապանքի ծովը, երկիր է գնում Տրապիզոնի վրայով: Այսպիսով և վերջանում է դրաման: Շատ հետաքրքիր է Վահրամին սիրող աղջկայ տիպը. Մարի է նրա անունը. ունի մայր և մի վաճառական եղբայր, Հարինց Արթին: Արդէն հասակն առած աղջիկ է Մարին և հարուստ. հասարակական գործունէութեան ջիղը նրա մէջ բնաւին չկայ: Մարին խուփ կեանքի սիրահար է և միայն իւր անձի երջանկութեանը հետամուտ: Երբ պատահում է Վահրամին, կըպնում է նրան, որպէս մի մակաբոյժ և ցանկանում է իւր օգտին ծառայեցնել տղային, վանելով նրանից գաղափարական գործունէութեան ծրագրները: Վահրամին տեսնելուց յետոյ Մարին ձանձրանում է շրջապատող փարթամութիւնից, նրա մոխրագոյն տաղտուկն է վերջանում, աղջկայ կծկուած հոգին է բացվում և իւր ցանկացածի պէս ապրել ծրագրում: Մարին տալիս է տղային իւր միտն ու հոգին «անվերապահ, ու անվերադարձ», նոյնը և տահանջում է Վահրամից, որ նա էլ «անվերապահ ու անվերադարձ աղջկան տայ իւր սիրտն ու հոգին, տառապանքի ձայնը մոռանայ, գաղափարական մղումները զսպէ իւր մէջ և ապրի, շնչէ միայն Մարիի համար: Անձնական երջանկութեան այս ծրագիրը ամբողջապէս կլանել է աղջկայ: Վահրամ երկու կրակի մէջ է ընկնում. սկսվում է ներքին զօրեղ պայքար անձնական վայելչասիրութեան և գաղափար-

րական. ձգտումների միջև: Մէկ կողմում Մարին՝ զգայական, անձնական սէրը, վայելքի ձգտումը, սիրող հայեացքի կարօտը, անյադուրդ հրապոյրի ծարաւը, «միացումն սրտերու, երբ մոռացումն է ամեն հոգեղէնի, երբ ցալումն է հոգիներու»: Իսկ միւր կողմից՝ երկրի ձայնի կոչը, սարսափի և տառապանքի մէջ փոթոթուող եղբայրները, ընկերական ընազդների ճրգումը, գաղափարի մղումը, ժողովրդի ազատագրման վեհ հեռանկարը: Վահրամի հոգին պայքարի. նսպարէզ է դառնում. հրն ընտրել: Շանթի հերոսը այստեղ գերադասում է գաղափարականը. անձնական սէրը և Մարին նա զոհ է բերում մորթուող եղբայրների օգնութեանը: Վահրամ շոգենաւով գնում է Տրապիզոն, երկիր մտնելու համար, իսկ Մարի շոգենաւը տեսնելուն պէս աւերածանակի մի գնդակով վերջ է տալիս իւր կեանքին: Մարի պոկուեց հաստաբուն ծառից և մեռաւ, ինչպէս մեռնում են ինքնուրոյն անկախ կեանքից զոհը բոլոր մակաբոյժները: Մարին անհամակրելի անձնատուութիւն է, բայց նա տիպ է, մեր կեանքը լիքն է այդպիսիներով. ուրիշի շինքից կախ ընկնելը և համբոյրներով կեանքի իմաստը լցնելը սովորական երևոյթ է...

Վերջերս Շանթ հասարակութեան ընծայեց իւր երրորդ դրաման՝ «Հին Աստուածները», որ մոռացնել տուեց նախկինները: «Հին Աստուածները» մի սքանչելի գործ է, որ պատիւ կարող է բերել ոչ միայն հեղինակին, այլ և աղգին: Այս նոր դրաման լի է հոգեբանական խորունկ ապրումներով և տարբերվում է նախորդներից իւր արտաքին կառուցմամբ: Միմօլիզմ, որ չկա հին գրուածների մէջ, այս նորի մէջ մեծ գործադրում է ստացել: Երազներին կօնկրէտ ձևեր տալը, տեսիլները իրականացնելը մի նորութիւն է Շանթի գրքերում և հայ գրականութեան մէջ: Ներքին բովան-

դակութիւնը նոր չէ. այդ յաւիտենական մի ճշմարտութեան համար մղուած մարդու ներքին տարրերը աշխարհների կռիւն է, սիրոյ և զաղափարի անվերջ հակասութիւնները: Դա Շանթի սիրելի թեման է, խոստենչը, որի մի արտայայտումն է յիշուած ոտանաւորը

Երնէկ լինիմ երազ անուշ,

կուսանոցէն ներս սըպըրդիմ

Ու տամ փունջ-փունջ յոյգեր քնքուշ

Կեանք երազող անկեանք սրտին.

Եւ կամ հըր է, որ երկնային.

Տեսիլ դառնում քերթողին դէմ,

Պատուեմ քօղը ապագային,

Նոր ներշնչում իրեն ազդեմ.

Ու կեանքիս մէջ գէթ այս անգամ

Պէտքի գալս և սրտէս ղգամ:

Շանթ իւր «Հին Աստուածներով» պէտքի եկաւ, շատերը կարդացին նրա գիրքը և «պատուեցին քօղը ապագային»¹⁾...

1) Շանթի գրական գործունէութիւնը լրիւ ներկայացնելու համար պէտք է յիշեցնենք ընթերցողին, որ նա ունի և թարգմանութիւններ. Վօյնիչի յայտնի «Բոռ» վէպը Շանթն է հայերէն թարգմանել, (հրատարակ. «Ստ. Լիսիցեան և Ընկ.»):

„ՀԻՆ ԱՍՏՈՒՍԺՆԵՐ“

«Հին Աստուածներ» դրաման չորս արար ունի, 12 պատկեր. դրուած է 1906 թ. Երևանում: Գործողութիւնը կատարվում է մի ամբողջ հազարամեակ մեզանից առաջ: տեղը՝ Սեանն է: Սեանայ կղզին, որ հին աստուածների, հեթանոսական կենսութեան վայրերից մէկն էր, այժմ, քրիստոնէութեան տարածումով՝ ճգնարանի և անապատի էր վերացվում: Կեանքի և բնութեան պաշտամունքի մեհեանը փոխարինվում է վանքով, կղզի է մտնում մի մռայլ ամբոխ, որ թշնամի է՝ կեանքի, գեղեցկութեան, ուժի և ծնունդի: Սկսվում է պայքար հնի և նորի հակոտնեաների միջև: Մի կողմում կանգնած է հեթանոսութեան ներկայացուցիչը, շքեղ մօրուքով ճերմակաւորը, իսկ միւս կողմում նըստած է քրիստոնէութեան պաշտօնական ներկայացուցիչը՝ Վանահայրը: Այս պատկերով էլ սկսվում դրամայի առաջին արարը: Ճերմակաւորը հեզնում է Վանահօր գործը և յանդիմանում է նրան. «Ա՛յ, սեւաւոր, ինչո՞ւ ես ժողվեր գլխուդ այդ սեւազգեստ ու սեւահոգի մարդիկը, ինչո՞ւ ես եկեր այս սրբազան հինաւուրց կղզին: Ելի՛ր, ելի՛ր. քչէ նորէն դուրս դէպի կեանքը այդ թըշնամի ու մռայլ ամբոխը: Ելէ՛ք դուրս, դուք, որ զգալարանքներդ չորցնել կուզէք և կրքերը մարել: Դուրս այս կղզիէն, դուք, որ թշնամի էք ամեն գեղեցկութեան, ամեն կեանքի ու շարժումի, ամեն ուժի ու

ծնունդի: Դուք, մի աղարտե՛ք իմ աստուածներուն այս սուրբ դրախտը: Վանահայրը ցանկանում է անապատ դարձնել այս ծիծղուն կղզին: Ճերմակաւորը դէմ է. «Այս կղզին ալ նոյն աշխարհն է, ինչպէս ամբողջ աշխարհը. այստեղ էլ կան աստուածներ, յաւերժ ու՛անմահ»: Ճերմակաւորը ստիպում է, որ Վանահայրը երկրպագէ այդ աստուածներին և խոստովանէ նրանց հօրութիւնը. բայց Վանահայրը ուշք չէ դարձնում Ճերմակաւորի խօսքերին և շարունակում է կառուցանել իւր եկեղեցին: Այս (եկեղեցու կամարները սակայն բարձրանում են Վանահօր և Մարիամ իշխանուհու փոխադարձ վաղեմի սիրոյ յիշատակների վրայ. իշխանուհին կանգնեցնում է եկեղեցին ո՛չ թէ այն պատճառով, որ քրիստոնէութեան տարածման ջատագովն է, այլ որովհետեւ սիրում է վանահօրը և իրենց այդ սէրը յաւերժացնելու համար նրանք կանգնեցնում են ս. Մարիամ Աստուածածնի եկեղեցին: Զգայական սիրոյ և աշխարհի ստուէրն է ընկնում ուրեմն եկեղեցու վրայ) Սկզբում վանահայրը պարզ չէր տեսնում այդ. դրամայի ընթացքում նա ըմբռնում է իսկական պատկերը և մենք կտեսնենք, թէ ինչ է անում: Իշխանուհու եղբայրը և վերջինիս չափահաս աղջիկը անցնում են Յամաքաբերդով և ցանկանում են կղզի մտնել՝ իշխանուհու եկեղեցին տեսնելու: Նաւ են նստում և երկու վանակաւ-թիավարների օգնութեամբ լողում են դէպի կղզի. քարձրանում է փոթորիկ. կղզու մօտ մի հսկայ ալիք ծռում է նաւը և իշխանի աղջիկը ծովն է ընկնում. թիավար արեղան մի կողմն է նետում վերարկուն և իսկոյն իրեն գցում է ծովը՝ աղջկայ ետևից. նրան գրկած, լողալով հասցնում է մինչև կղզի: (Ծովի մէջ արեղայի կոյս մարմինը սեղմվում է աղջկայ մարմնին և այս սուրթ է լինում զօրեղ ցնցումները) Արեղայի

պնծնադոնութեան առջև իշխանը երախտապարտ չէ ուղում միայլ. աղջկայ կեանքն ազատուած էր մահէն. «Ե՛հ, նստում է իշխանը Արեղային, վրա՞ պիտի չըլլար այդ օն վերարկուն, և ես գիտէի իմ անեղիքս: Բեզի կուտայի իմ տակիս նժոյգը, կուտայի քեզի»... այլ իմ սեփական սուրս, կանչելի քեզի իմ պալատն, իբր իմ հարազատ որդի... Զիս ու սուրս եթէ հերիք չեկաւ, կուտայի քեզի և աղջիկս, որուն կեանքը այսօր ահատեցիր»... Վանահայրը դժգոհութիւն է յայտնում. իշխանի այդ խօսքերի համար. (Իշխանը չգիտէ, ինչով ապացուցէ իւր գոհունակութիւնը, և վերարկուն կաշկանդում է նրա թևերը և նա միայն Արեղայի ձեռքն է սեղմում ամուր:)

Իշխանի խոստումները, ծովի մէջ զգացած մեծ հաճոյքը տակն ու վրայ էին անում Արեղայի մտածողութիւնը. նա այլևս չէ մոռանում իշխանի աղջկան, որի անունը լսել էր իշխանից, նաւի վրայ. (Արեղային երևում է Սեդան, ծովը, սուր, նժոյգ, իշխանութիւն. նրա լարուած հոգեկան դրութիւնը շարունակվում է մի քանի օր, Արեղան հիւանդանում է:) Յայտնի է, որ հիւանդները յաճախ են տեսնում երազներ: Դրամայում դուքս են բերուած Արեղայի մի շարք երազները, միգանոյշները, հովիւները, ճգնաւորը, քօղաւորը, Վահագնի պաշտամունքի ծէսը... Արեղայի համար մի նոր մտաշխարհ է բացվում, նա սկսում է դմբոնել, որ քրիստոնէական դաքափարը չէ միայն կեանքին բովանդակութիւն տուողը, այլ կան ուրիշ աշխարհներ, զգայական վայելքի, կեանքի, կռուի աշխարհ: Կայտառ վաղքով և կենսութեամբ երգով միգանոյշները ժողովում են նրա շուրջը և հեգնում են Արեղայի խաչը. «Ախ, այս սիրուն խեղճ մանչը, ալ անգոր է քու խաչը». նրանք կուգին Արեղայի հոգին առկայծի և

սէրին սիրով պատասխանէ. «սէրը սիրով, սէրը սիրով, օրէնքն աւելի դարեւոր»։ սէր և թեւեր կապակ-
սեն Արեղային. նա դամուած է գետնին, անապա-
տին. չունի թեւեր, որ դէպի կեանքը, ուրախ կեանքը
թռնի, եթերի յոյզերը և ծովի շունչը ջերմ փարոսած
իրարու, ներկայանում են Արեղային, որպէս մի ան-
թերի, կատարեալ կեանք։ Նա զգում է իւր անընկեր,
մենակ լինելը, չը գիտէ, թէ ինչո՞ւ է ճգնում, ինչ է
նպատակը, երևում է ճգնաւորը և մի սոսկալի բառ է
ասում Արեղային՝ ունայնութիւն. անապատակ, դա-
տարկ է կեանքը, վայելքը, ապաշխարհանքի քարոզը,
խոնարհութիւնը, մտածմունքը, հոգու փրկութիւնը.
այս բոլորը անցել է ճգնաւորը, և դրանից միայն մնա-
ցել է մի փոս, ունայնութեան փոս, որ փորել է ե-
ղունկներով, ուղեղով ու սրտով, փորել է անընդ-
հատ, ծնած օրից մինչև վերջին վայրկեանը, փորել է
ու որոնէր տակէն բան մը գտնելու համար, կարեոր
բան մը. փորել է ու պահպանէր, որ այդչափ աշխա-
տանքը չը կորչի։ Դատարկ է դատարկ. այդպիսի
մի փոս էլ Արեղան է ունենալու, եթէ անապատում
մնա և ճգնի. բայց անա պալիս է Քօղաւորը՝ Սեղան
և լցնում է ունայնութեան փոսը։ Այդ մի գեղե-
ցիկ պատկեր է. Սեղան լցնում է փոսի մէջ ճշոյող,
անուշ երազներ, ծաղիկ, կանաչ, թարմ հիւսեր, բաղ-
դի կարկաշ ու յոյսեր։

Դող ու անցուկ ու կարօտ,
Ծածուկ արցունք վարանօտ,
Խելքի մտքի հակասում, միշտ
Նոր կեանքի սպասում...
Դգանք, ժպիտ, գոյն ու բոյր,
Աչքեր վճիտ ու համբոյր.
Իղձեր անվերջ, անմեկին,
Տագնապ ու տենչ մոլեգին.

Օրօր, զրգիւ ու յոյզեր,
Սրտի թռթիւ, երգ ու սէր.
Ասպղեր թովիչ, բոց ու կայծ,
Ծնորդները վառ ու անկայծ,
Հաւատ ու ժի մեծութեան,
Փառքի, կամքի գոյութեան.
Շոխիդ, թնդիւն, հպարտանք,
Իմաստութիւն... բիւր պատրանք.
Այսպիսով դատարկ կեանքի փոսը լեցնում է Սե-
ղան երազներով և կեանքային այլ երևոյթներով. Սե-
ղան նոր ներշնչում է տալիս Արեղային, պատում է
նրա ապագայի քօղը և (բառնում է Արեղայի «էութեան
հմայքը») Արեղան համբուրում է Սեղայի կոխած հո-
ղը և նրա փէշերի ծալքը... Ապա Արեղան ականատես
է լինում Վահագնի պաշտամունքին... կռուից. յետոյ
Իշխանը իւր զօրականներով և աղջիկներ. զալիս են
Վահագնի մեհեանը, երկրպագելու նրան, ձօներ ձօնե-
լու և արևի ծագմանը սպասելու. Դեռ բաւական ժա-
մանակ կայ մինչև արևի ծագումը. խումբը նստում է
Վահագնի և Աստղիկի սեղանը. զօրականների հետ
խառն են աղջիկներ. սիրաբանութեան և աշխոյժ
զրոյցի են բռնուած. Արեղան սեան հտակէն կը դիտէ
այս խրախճանը. Իշխանը լռեցնում է բոլորին և թա-
ւը բարձրացնում է Վահագնի, կեանքի, կուռի, ուժի,
Աստուծոյ կենացը. Արեղան դողդոջուն մօտենում է
սեղանին և իրեն էլ թաւ է պահանջում, նա էլ է ու-
զում Վահագնի կենացը խմել. Ուրախացողները ծիծա-
ղում են արեղայի երեսին՝ մուրալով չէ կարելի Վա-
հագնի թաւը խմել. ընդհանուր հռնոցի տակ Արեղան
քաշվում է իւր տեղը. Իշխանը բարձրացնում է երկ-
րորդ թաւը՝ Աստղիկի, գեղեցկութեան, հմայքի, սի-
րոյ, վայելքի Աստուածունու կենացը. այս անգամ էլ

է երևում Արեղան և վճռական իրենց տեղ է պահանջում սեղանի շուրջը. ինքարկէ նրան. էլի՜ ծաղրում են, բայց Արեղան չէ շփոթվում, մէկ պոկականի զլորում է գետին, նրա սուրը՝ խլում է ձեռքից և ինքն է նստում տեղը. ուրախացողները զարմանում են Արեղայի ոյժին. բայց հաշտվում իրողութեան. յաղթողն ամեն տեղ յարգ ունի. Արեղան խմում է Վահագնի, Աստղիկի և Սեդայի կենացը. Կանգնում են Արևի ծագմանը երկրպագելու. փառայեղօրէն դուրս են գալիս Վահագն և Աստղիկ, մերկանդամ և իրար ձեռքի. բոլորը չոքում են, միայն Արեղան կանգնած է. երևում է Սեդան և սրա ազդեցութեան տաղ Արեղան չոքում է. նա կրկնապաշտում է հին աստուածներին. Այս բոլորը երազի մէջ, ինքարկէ, իրականութեան մէջ Արեղան եկեղեցու մուտքտեան ժամասացութեան միջոցին ուշաթափվում է և նրան իւր խուցն են տանում. Անկողին է ընկնում. Այստեղ էլ հանգիստ չեն տալիս նրան Սեդան և Արևը. Վանահայրը նրան երեք օր ժամանակ է տալիս՝ որոշելու անելիքը. մնալ անապատում թէ դուրս դալ աշխարհ. Սեդայի մտապատկերը քաշում է Արեղային նոր կեանք սկսելու. Արեղան խոստանում է հետեւի Սեդային. Կազդուրուելուն պէս, բաժանվում է Վանահօրից, ուր թողնում է անապատը և նիւթապաշտ վանականներին և բարձրանում է վեր՝ ճգնելու, մի փոթորկոտ գիշեր թողնում է խցիկը, մնաւ բարով է ասում անապատին, անողոր և վրէժխնդիր Աստծուն և նետվում է ծովը. որպէսզի զփարած երկակայական Սեդայի խնկելի մարմին, շունչը շնչին, անցնի դէպի նոր անձանութներ, նոր գոյութիւն և նոր կեանք. դէմը եկած վանականին նա հրում է մի կողմ և վախկոտ է անուանում նրան, «վախ լոյսերէն ու բերկրանքէն, վախ մութէն ու տանջանքէն, վախ աստուածներէն,

վախ դժոխքէն»։ Մեռելութիւնն է վանականների կեանքը, Արեղան պոկվում է այդ մեռելութիւնից և իրեն նետում է ծովը՝ ամրեւոյ, Սեդային գրկելու։
 «Այս է «Հին Աստուածների» բովանդակութիւնը։ Իմենք դրամայի վերլուծմանը. Այստեղ կայ երկու Փարուս. առաջինը Վանահօր և իշխանուհու փոխադարձ յարաբերութիւնն է, նրանց կառուցած եկեղեցին, իսկ երկրորդ Փարուսն՝ երիտասարդ Արեղան է իւր Սեդայով ու երազներով. վերլուծենք այս երկուսը առանձին առանձին։

Վանահայրը քաշուել է Սևան, իւր ետեւ թողնելով աշխարհիկ կեանքը, արքունիկը և իշխանուհուն. երբ այրիանում է իշխանուհին, դալիս է վանահօր ետեւից և ծամաքաբերդում բնակութիւն է հաստատում. Նախկին սէրը դեռ կայ իշխանուհու մէջ. նրա կեանքի գորշ երկնքին Վանահայրն է եղել լոյսի աստղ, դա է մխիթարել և սփոփել իշխանուհուն. Վանահօր հետ նա Սևանայ կղզում եկեղեցի են շինում. կառուցումը արագ առաջ է գնում. իշխանուհին շատ ուրախ է. (եկեղեցու կառուցումով իշխանուհին մարմնացում է տալիս իւր սէրին)։ Մէկ օր իշխանուհին պարզօրէն ուզում է խօսել Վանահօր հետ, յայտնել նրան, որ եկեղեցին նրանց սիրոյ արդասիքն է. Վանահայրը, որին սիրոյ հասկացողութիւնը օտար է և ցանկանում է ոչնչացնել ճեղքին վայելքի ծածուկ կարօտը՝ իւր մէջ, զայրանում է կնոջ խօսքերէն, կտրում է նրա հետ ամեն կապ, առաջարկում է նրան հեռանալ ծամաքաբերդից և որոշում է քանդել կառուցուող եկեղեցին, որովհետեւ «այս եկեղեցին երբ ես կը շինէի, դեռ կտրուած չէի աշխարհքէն... Աշխարհքինն է այս եկեղեցին, մեր Աստծունը չէ, աստոր կամարներուն տակ մենք այլևս աղօթել չենք կրնա.

ԿԴԿ

պէտք է շինել նորը, առանց արտաքին աշխարհի օգնութեան, իւր մէջըով, իւր ձեռքերով, իւր խելքով: Վանականները չեն հասկանում Վանահօրը և հակառակվում են քանդել կառուցուող եկեղեցին: Վանահայրը թողնում է վանականներին և եկեղեցին և առանձնանում է կղզու բարձրաւանդի վրայ, իւր հոգու եկեղեցին կերտելու, ճգնելու: Յաղթում է գաղափարական մղումը. իշխանուհու սէրը և կեանքի վայելքի տնայր անկարող են լինում վանականներին: Վանահօրը: Այսպիսի լուծումն է ունենում առաջին ֆարուլան: Երկրորդը դրա հակոտնեան է:

Երիտասարդ Աբեղան, որ մեծացել է Վանահօր գաղափարական քարոզներով, յանկարծ ճաշակում է գաղտնի քաղցրութիւնը, ըմբռնում է զգայական վայելքի գոյութիւնը, լսում է իւր սրտի ձայնին (Սեղաթուրքերէն ձայն), ծանօթանում է կեանքի հրապոյրներին, արևի ծագումն է տեսնում երազում և թողնում է գաղափարական արժէքները, գնում է Սեղայի ետևից: Այսպիսով երկրորդ ֆարուլան վերջանում է զգայական, աշխարհիկ վայելքի յաղթութեամբ: Հողերանական կնճռոտ հանգոյցներ ստեղծելը և նրանց պարզաբանելը՝ նորութիւն չեն Լ. Շանթի համար: Նոր չեն և այս գրամայի հերոսների դէմքերը. սրանց նախատիպերին մենք ծանօթացանք—Շանթի վէպերը աչքի անցկացնելով: Այժմ գրամայի գործող անձանց բնութագիրը տանք, պարզելու «չին Աստուածների» բովանդակութեան մանրամասնութիւնները:

Ահա վանահայրը, առօրեայ կեանքի վայելքներից հիասթափուած մի մարդ, որ հետամուտ է լինում մի նոր, աւելի բարձր կեանք ստեղծելու. այդ կեանքում չպէտք է արտայայտուեն մարդկային բնազդներն ու ու կրքերը. արտաքին աշխարհի այն բոլոր երևոյթնե-

րը, որոնք հաճոյալից զրգիռներ են պատճառում մեր զգայարաններին, պէտք է մտարուած լինեն այդ կեանքից. այնտեղ միայն հոգին և միտքն են խոյանալու դէպի ճշմարտութիւնը, դէպի Աստուած: Վանահայրը գաղափարով է յափշտակուած. նա մարմնացումն է յաւիտենական ճշմարտութիւնները որոնող մտքի «աշխատանքի, ներքին, անդու ու անկաշկանդ որոնման» ներքին անվերջ նուաճումների բարձունքէ բարձունք, պարսպէ պարիսպ, անդադար խոյանք մը դէպի վերինը, տաժանակիր աշխատանք դէպի ճշմարտութիւնը... Վանահօր ծրագրած կեանքի բովանդակութիւնը պէտք է կազմէ երեք բան. նախ՝ բանականութիւն, որպէս հիմք այդ կեանքի. երկրորդ՝ կամք, որ այդ կեանքը պէտք է պաշտպանէ հաճոյառիթ փորձութիւնների դէմ և երրորդ՝ ՆԱԼԱՍՈՒ, որ իբր կամար պէտք է ծածկէ այդ կեանքը, որպէս լաւագոյն, կատարեալ կազմակերպութեան: Զգայական սիրոյ գաղափարը օտար է Վանահօրը: Բացի աղօթքից, երկնայինից և իւր հոգեկան մտորումներից նա չէ ընդունում ուրիշ ոչինչ: Նա ցանկանում է հոգեկան նուաճումներ անել բարձունքէ բարձունք, բայց այդ միայն գաղափարական մղումներից զրդուած, առանց սրտի և զգացումների մասնակցութեան: Վանահայր հրաժարվում է մի կնովից, որ 25 տարի շարունակ նրա երազների առարկան է եղել, («Խնչ կուզես, կին, Խնչ կուզես դուն ինձմէ.— բացականշում է Վանահայրը.— ամբողջ կեանքիս կէսը տառապանք տուիր ինձի, տառապանք ու դառնութիւն: Չարդեցիր կեանքս, խորտակեցիր երիտասարդութիւնս, հիմա ալ մոխիրը քրքրել կուզեմ...») հրաժարվում է սիրած գործից և համակուած գերագոյնի գաղափարով թողնում է ստորոտը և բարձրանում է վեր, հոգու տաճարը կերտելու, զրին չէ հասնելու արտաքին և ոչ մի

էլ Սեանը լիքն է այդպիսի տիպերով. տառացի նմանութեամբ...

Կոյր Վանասկանը մի փոքր տարբերվում է միևնույնից. նա ճաշակել է կեանքի վայելքները, մեղանշել է երոպէս պատիժ իրեն, իւր աչքերն է հանել, այլևս չը տեսնելու գայթակղութիւնը. նա կատարել է քրիստոնէութեան Աստուծոյ պատուէրը՝ ճայն անդամը, որ քեզի կը գայթակղեցնէ, կտրէ ու դուրս նետէ քեզմէն, Կոյրը եկել է վանք ապաշխարհելու, մինչդեռ միւս վանականները եկել են հանգիստ և կուշտ ապրելու համար: Կոյրը ցանկանում է Վանահօր հետ վեր բարձրանալ և ճգնել, բայց Արեղայի օրինակը նրան, էլ է վաբակում և մի գաղտնի ձայն ասում է նրան, «իզուր հանեցիր աչքերդ... Ինչ է լինում կոյրի հետ դրաման մեզ չէ ասում:

Իշխանուհին և իշխանը հետաքրքիր են, որպէս աշխարհիկ կեանքի կրողներ: Իշխանուհին դեռ օրիորդ ժամանակ արքունիքում մտերմացել է այժմեան Վանահօր, նախկին Յովհաննէսի հետ և ուժեղ սէր է զգացել դէպի նա. բայց ամուսնացել է մէկ ուրիշի հետ. երբ ամուսինը մեռնում է, իշխանուհին գալիս է Վանահօր մօտ, Սեանին մօտիկ ծամաքաբերդում հաստատվում է. անցել է 25 տարի. բայց իշխանուհին էլի շարունակում է սիրել իւր Յովհաննէսին. նա ուրախ է այն գիտակցութեամբ, որ իրեն մօտիկ գտնվում է իւր սիրելին, նրա հետ իշխանուհին եկեղեցի է կանգնեցնում Սեանայ կղզում, մաածելով, որ Աստուծոյ այդ տաճարը իրենց միջի սիրոյ նշանն է լինելու, «որովհետև Աստուած ինքը սէր է»: Իշխանուհին կանացի սեթևեթի ռէք չէ տածում դէպի Վանահայրը. հեղափոխութիւնը այստեղ մաս չունի. հոգեկան է իշխանուհու սէրը և իւր արժանավայել գոռոզութիւնը ունի:

Վանահօր անտարբերութիւնը նրան նետի պէս վերադարձւում է. իշխանուհին կամքի ոյժ է ունենում. հեղացնելու իրեն մօտից Վանահօրը և մենակութեան մէջ անցկացնելու իւր օրերը, փոխանակ անտարբերութեան սառ պատասխանները լսելու:

Իշխանը բնորոշելու համար շատ քիչ բան ունինք. նա կեանքի մարդ է, շատ դժոճ և զրադում ունի. երբեք տկար չէ եղել թշնամիների դէմ և երբեք էլ անարդար դժոճ չէ չարել: Կեանքը նրա կարծիքով մի խաղ է. բարիքները փռուած են և յանդուգն եղողինն է աշխարհը. «ով ինչ վերցնւց, վերցուց». նա գիտէ դնահատել անձնադոճութիւնը, և Արեղային առաջարկում է իւր սուրը, նոժոյզը և աղջկան... Իշխանը, ուրեմն, աշխարհիկ կեանքի, կուռի, ուժի ջատագով է, Միջնադարի մտածութեամբ և ըմբռնումներով դեռ ևս հեթանոս իշխանը...

Այսպիսով մենք վերլուծեցինք դրաման և աշխատեցինք դործող անձանց բնութագրերը տալ: Այս պատմածով դժուար է լիակատար գաղափար կազմել դրամայի մասին. պէտք է ընթերցողը ինքը կարդա դիրքը. քիչ է կարձալը, պէտք է տեսնի ներկայացումը. «Հին Աստուածները» մի հանճարեղ երկ է, որ երբ և իցէ հայ թատրոնը ունեցել է. Շանթի նոր դրաման հայ թատերական գրականութեան իսկական գլուխ դործոց է, և արժէ նրա վրայ հրաուիրել հասարակութեան ուշադրութիւնը: Գեղարուեստական մի հոյակապ գործ է, որ ընթերցողին և հանդիսատեսին գեղարուեստական մեծ հաճոյք է պատճառում: Առողջ մարդը ցնցումների մի ամբողջ շարք է ապրում «Հին Աստուածների» ներկայացումը տեսնելիս. «տեղ տեղ կարծես պաղ սառսուռը ճեղքում է ձեր մարմինը և երբեմն թվում է, թէ ձեր գլխի մազերը պոկուեցին իրենց արմատներից և

նրանց տեղը սառն օդը բռնեց... Այսպէս է այն տպաւորութիւնը, որ ունենում էք դրամայի ներկայացումը դիտելիս: Միայն գեղարուեստական հաճոյքը չէ այստեղ. մտածելու էլ շատ էան է տալիս երկը, հեղինակի հարուցած խնդիրները շատ կարեւոր են և վերաբերվում են բոլոր մարդկանց: Շանթ ներկայացրել է օբյեկտիւ տուեալներ, վարպետօրէն ճիշտ նկարագրել է մարդու բարդ հոգեբանութիւնը, տուել է մտածելու մեծ նիւթ:

Պէտք է կարդալ Շանթի գրքերը և մտածել նրա հարուցած խնդիրների մասին: Երբ միենոյն խնդրով շատերն են զբաղվում՝ աւելի վստահութիւն կայ, որ այս կամ այն խնդիրը կստանայ որոշ լուծումն, անհասկանալի երեսները կը հասկացուին, մարդկային հոգու գաղտնի խոռոչները կը պարզուին և այդպիսով կը հեշտանայ լուսաւոր ապագայի համար պատրաստուելը: Հին սերունդները իրենց հերթին շատ են տքնել լուսաւոր ապագայի համար և մեզ են յանձնել՝ շարունակելու: Մենք ևս աշխատելու ենք այդ ուղղութեամբ, փորձելու ենք ներդաշնակութիւն մտցնել գաղափարական ձգտումների և անձնական վայելչասիրութեան մէջ, չը բաժանել մեր սիրտը հոգուց և հանրօգուտ, հասարակութեան համար օգտակար գործունէութեան դիմենք, աչքից չը կորցնելով վարդապոյն հորիզոնները...

1913 թ. մարտ, Կարս.

կայացրել է՝ Չանգամ Երևան, 2 Ալեքսանդրապոլ, 1 Ղարս: Արմենեանի խմբի մասին տեղեկութիւններ չունենք:

ԳՐԱԿԱՆ ԴԱՏԵՐ. Թիֆլիսում, 3 փետր. խօսել են Ա. Յարութիւնեան, Մ. Մատենճեան, Ստ. Լիսիցեան և Ք. Իփեկեան: «Դատից-յետոյ» 7 փետր. խօսել են Գ. Իփեկեան, Աթանասեան, Տ. Յովհաննիսեան, Ատ. Լիսիցեան, Վալադեան, Դեմիրճեան, Ղազարեան, Սոստիկեան, Սողովեան, Աղբալեան, Մատենճեան, Համբարձումեան, Լէօ և Բժ. Մինասեան: Տիգ. Նազարեանի լուսն. 11 յունի. տիկ. Շ. Մանազատ զեկուցել է խօսել են Քալանթար, Աթանասեան, Արմենեան, Աբելեան, Նազարեթեան. 17 յունի. Քալանթար, Իփեկեան, Համբարձումեան, Բենիկ վարդապետ, Գ. Վարդանեան, Ֆէտովճեան, Նզէկեան և ուրիշներ: Բազմում 28 փետր. խօսել են՝ Ս. Յակոբեան, Մանազատեան, Սոջամիրեան, Տէր-Գեորգեան. 2 մարտի. զրուցողութիւն. Ա. Գաբրիէլեան, Վարդանեան, Տէր-Դանիէլեան, Ներսիսեան, Աթաբեգեան, Մալխազեան, Բէգդադեան և ԿարաՄուրզա:

ԴԱՄԱՆԱԳԱՄ ՈՍՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.

- Ա. Յարութիւնեան — յունվարի 26, Թիֆլիսում.
- Հ. Յովհաննիսեան — մարտի 8, Ղարսիւրէն, Թիֆլ.
- Ա. Մալխազեան — փետր. 24, Բագու, ռուսերէն.
- Գ. Իփեկեան — մարտի 28, Բագու.
- Գ. Էդիկեան — փետր. 17, Էջմիածնում.
- Նոյն — մարտի 23, Երևան.
- Գ. Տէր-Ռուբինեան — մարտի 17-ին Կարսում և շրջանի մի քանի գիւղերում.

Տիկ. Շ. Մանազատ — ապրիլի 16, Ալեքսանդրապոլ:

Կ. Պոլսում՝ Ասուլիս (գրական դատ) խօսել են՝ Գ. Մաժակ, Յ. Սիրունի, Տիգ. Չեֆիրեան, Մար. Բարսեղեան, Դանիէլ Վարուժան, Ռուբէն Զարդարեան և Գրիգոր Զոհրաբ:

68.003

ԳԻՆՆ Է 20 ԿՈՊ.